

LIBER

Η συνεργασία μεταξύ της επιθεώρησης *Liber* και των *Συγχρόνων Θεμάτων* γίνεται με την αποφασιστική συνδρομή του Κέντρου Λογοτεχνικής Μετάφρασης του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, υπό τη διεύθυνση της Catherine Velissaris.

Τη γενική επιμέλεια των μεταφράσεων, για λογαριασμό του Κέντρου, είχε η Έφη Γιαννοπούλου.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ II

ΙΣΠΑΝΙΑ

ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ: ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ¹

Ignacio Echevarria*

Το 1965, σε ένα διεισδυτικό και πολεμικό δοκίμιο, ο Juan Benet κατέληγε στο συμπέρασμα ότι την ισπανική κουλτούρα την είχε καθορίσει η παμπάλαιη ασυμβατότητα του διανοούμενου με τις επιχειρήσεις του κράτους. Έγραφε ο Benet: «Από τον 16ο αιώνα και μετά αδυνατώ να βρω στον ισπανό καλλιτέχνη —ιδιαίτερα στον συγγραφέα— μιαν απόλυτη ταύτιση με τη χώρα του». Επιπλέον συμεριζόταν την αντίληψη ότι υπήρχε μια «γενικευμένη ασυμβατότητα αυτού του ανθρώπου με ένα κράτος του οποίου τις επιχειρήσεις ποτέ δεν μπόρεσε να τις देखάθαρα, αλλά και το γεγονός ότι ο Ισπανός, που εμμένει ζηλόφθονα στις βεβαιότητές του και περιφρονεί όσο κανένας άλλος τη θεωρητική διατύπωση αυτής της ασυμφωνίας, ποτέ δεν ενδιαφέρθηκε να εκδηλωθεί, και αν το έκανε προσέφυγε σε εκείνες τις μεταφορές και τα λογοπαίγνια που ήξερε να τα χρησιμοποιεί με τόση δεξιοτήτα...».

Η τελετουργία της συγχώρησης

Αν αφήσουμε κατά μέρος τη θέση που είχε στο στόχαστρό του ο Benet όταν ισχυριζόταν όλα αυτά —την επίμονη παρουσία της παραδοσιοκρατίας ως αισθητικής στάσης στους κόλπους της ισπανικής λογοτεχνίας—, δεν στερείται ενδιαφέροντος ότι σήμερα η επισήμανση, μόλις δύο δεκαετίες μετά τη δημοσίευση των παραπάνω φράσεων, ο ίδιος ο Benet επιδοκίμασε την πρωτοβουλία του μανιφέστου των ισπανών διανοούμενων υπέρ της ένταξης της Ισπανίας στο ΝΑΤΟ, την οποία είχε αποφασίσει να προωθήσει η τότε νεότατη σοσιαλιστική κυβέρνηση του Felipe González —μετά από περίπλοκες αναβολές και αρκετά διαφορούμενα σχετικά με αυτό το ζήτημα.

Ο ίδιος ο Benet εκφράζει μ' αυτόν τον τρόπο αυτό που σήμερα, είκοσι χρόνια μετά το θάνατο του Franco, φαίνεται —τουλάχιστον από την πολιτισμική σκοπιά— να είναι ένα από τα προεξέχοντα φαινόμενα

της ισπανικής μετάβασης προς τη δημοκρατία, την επανατοποθέτηση του διανοούμενου απέναντι στις επιχειρήσεις του κράτους, το οποίο μετά από αιώνες αυτάρκειας (που μάλλον τους επιβάρυναν παρά τους αλάφρωσαν κάποιες εξαιρετικά σποραδικές και αντικρουόμενες απόπειρες ανανέωσης) μοιάζει τελικά να αναλαμβάνει αποφασιστικά, και με την σχεδόν ομόφωνη στήριξη του έθνους, το έργο της εξυγίανσης και του εκσυγχρονισμού.

Μόνο τώρα μπορεί κανείς να σταθμίσει τις συνθήκες που καθόρισαν όλα αυτά τα συμβάντα. Αυτό που μπορεί κανείς να συμπεράνει είναι ότι η μετάβαση προς τη δημοκρατία πραγματοποιήθηκε απλώς με το τίμημα ενός εσκεμμένου «πολιτισμικού αδαισμού», ο οποίος προϋπέθετε ένα είδος «αναίρεσης» του παρελθόντος. Η άμεση επίπτωση αυτού του φαινομένου ήταν ότι κατέστησε εφικτό το κλίμα «εθνικής συμφιλίωσης», για το οποίο έγιναν τόσα αναγκαία και αποφασιστικά βήματα· ωστόσο, σ' αυτό το κλίμα ενυπήρχε το σπέρμα μιας διαστροφής ηθικής τάξεως, της οποίας οι βλαβερές συνέπειες εκδηλώθηκαν θεαματικά μέσα από μια σειρά πολιτικών και οικονομικών σκανδάλων. Πάντως, το ζήτημα αυτό είναι μάλλον θεμελιώδες.

Ένας δεδηλωμένος αντιπρόσωπος του φαινομένου που εκείνη την εποχή μπορούσε να χαρακτηριστεί νέο συμβόλαιο των διανοούμενων με το κράτος, ο Jorge Semprún, επί αρκετά χρόνια υπουργός Πολιτισμού, δήλωσε το 1994 ότι η μετάβαση «καθ' εαυτήν ήταν πολύ θετική, αλλά επέφερε την αμνηστία και την αμνησία»· επιπλέον προέβλεψε ότι «η Ισπανία κάποια μέρα θα πληρώσει ακριβά το τίμημα αυτής της εξελικτικής διαδικασίας». Η προφητεία διατυπώθηκε καθυστερημένα: εκείνη τη στιγμή ήδη είχαμε αρχίσει να πληρώνουμε το τίμημα, ακόμη και αν μέχρι σήμερα αγνοούμε πόσο θα είναι τελικά το μέγεθός του. Άλλωστε, όταν ο Semprún έκανε αυτές τις δηλώσεις, κάποιον άλλον διανοούμενο είχαν ήδη εκφραστεί εκτενώς ως προς αυτό το θέμα και είχαν δείξει πώς πραγματοποιήθηκε —υπό την προστασία της αμνηστίας (ο Félix de Azúa την αποκάλυψε «τελετουργία της συγχώρησης») — ο εκχυδαϊσμός της κουλτούρας για να καταλήξει σε ένα είδος «κυνικής ανόδου της ερημίας της σκέψης».

Σε έναν μεταξύ τους διάλογο, που έλαβε χώρα επίσης το 1994, δύο

ισπανοί στοχαστές, ο Eugenio T́rias και ο Rafael Argullol εξέφρασαν τη σύμφωνη άποψη ότι η απαρχή αυτού του φαινομένου βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο έγινε η μετάβαση προς τη δημοκρατία, η οποία «από τη σκοπιά της διανοήσης αποτέλεσε έναν εντυπωσιακό τραυματικό ευνουχισμό». Ο Argullol έλεγε συγκεκριμένα: «Αποδεχτήκαμε συλλογικά μια φαλκιδευμένη ταυτότητα που εμπόδισε οποιαδήποτε ανάλυση σε βάθος, συμπεριλαμβανομένου και όλου του πρόσφατου ιστορικού παρελθόντος μας. Και το αποδεχτήκαμε επειδή είχαμε δώσει προτεραιότητα στο πολιτικό στοιχείο, το οποίο απαιτούσε ένα είδος συννενοχικού συμβολαίου της σιωπής». Και ο T́rias προσέθετε: «Τώρα, όλα αυτά μάς ανταποδίδονται με τον πιο θλιβερό τρόπο. Η σιωπή που συνομολογήθηκε απέναντι στον φραγκισμό επανέρχεται με όψη τελείως παραμορφωμένη, διαβολική, έτσι που να μας εμποδίζει να αντιμετωπίσουμε την πολυπλοκότητα αυτής της χρονικής περιόδου».

Είναι εύκολο να εξηγήσει κανείς υπό ποιες περιστάσεις μπορέσαμε να διαπράξουμε αυτό «το συμβόλαιο της σιωπής», για ποιους λόγους τόσο πολλοί διανοοούμενοι αρνήθηκαν, εν ονόματι του «πολιτικού στοιχείου», να παρακολουθήσουν άγρυπνα την εξουσία και τις αυθαιρεσίες της. Στη δεκαετία του '60 το ηθικό των ισπανών διανοομένων φαινόταν ήδη καταπονημένο από την απάθεια της φραγκικής δικτατορίας απέναντι στις επαναλαμβανόμενες παρενοχλήσεις των ανατρεπτικών ταραχών και της ηθικής αμφισβήτησης. Σε τούτο το γεγονός προστέθηκε και η φθορά που υπέστη τότε η παραδοσιακή φρασεολογία της Αριστεράς, η οποία αργότερα θα απαλλαγεί εσπευσμένα από τη μαρξιστική της σύνταξη για να παρακολουθήσει, μάλλον ανακουφισμένη παρά έκπληκτη, τη θεαματική κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», με όλα τα επακόλουθα παραίτησης και των δυνατοτήτων που προκάλεσε αυτή η κατάρρευση.

Η κουλτούρα του οικουμενισμού
Μέσα σε τούτο το γενικό πλαίσιο έλαβε χώρα ένα σημαντικό γεγονός, χωρίς προηγούμενο στη σύγχρονη ιστορία της Ισπανίας: για πρώτη φορά μετά από πολλούς αιώνες, η λογική των διανοομένων βρίσκεται στο ίδιο στρατόπεδο με τη λογική του κράτους, η οποία οικειοποιείται τα ιδανικά του εκσυγχρονισμού και της δημοκρατίας. Έτσι, η σημασία της «στράτευσης» του διανοομένου, που κατά κανόνα συνδέεται με ποικίλες μορφές αντί-

στασης και ανατροπής, αλλάζει ριζικά. Στην πραγματικότητα, ακόμη και ο όρος «στράτευση» εφεξής είναι κατά κάποιον τρόπο υπό διωγμόν, γεγονός που είναι ιδιαίτερα εμφανές στην ειρωνική και συγκαταβατική αντιμετώπιση του όρου στα χείλη εκείνων που επικαλούνται την ύψιστη αγαθότητα των επιδιωκόμενων στόχων, ώστε να επιβάλουν τη σιωπή σε αυτούς που είναι ύποπτοι για υποταγή στην αδράνεια του παρελθόντος και που γι' αυτό επιδεικνύονται ανεπίκαιρα ως αδιάφοροι ή προβαίνουν σε θυρωβώδεις διαμαρτυρίες για κάτι που θεωρείται από ορισμένους διαδικαστικό ζήτημα άνευ σημασίας.

Η ιλιγγιώδης ανοδική πορεία του Σοσιαλιστικού Κόμματος και ο παταγώδης θρίαμβός του το 1982 είναι, κατά μέγα μέρος, προϊόν της κουλτούρας του οικουμενισμού, η οποία έφτασε στο απόγειό της στα χρόνια που ακολούθησαν την άνοδο του κόμματος στην εξουσία. «Ποια άλλη κυβέρνηση», αναφωνούσε ο Rafael Sánchez Ferlosio το

1984, «θα ονειρευόταν καλύτερη έφεση για συνεργασία από αυτήν που προσφερόταν στη σοσιαλιστική κυβέρνηση τον Οκτώβριο του 1982;» Στην πραγματικότητα καμία, πόσο μάλλον που στον περίγυρό της είχαν απομείνει μονάχα οι κληρονόμοι της κομμουνιστικής κατάρρευσης ή μιας Δεξιάς για την οποία διαρκώς υπήρχαν οι υποψίες ότι είναι αντιδραστική. Ας αφήσουμε όμως κατά μέρος την άποψη περί προκαθορισμένης πορείας και ατιμωρησίας, οι οποίες προκάλεσαν στο πολιτικό πεδίο πάμπολλες παράνομες δραστηριότητες, γιατί προέχει να τονίσουμε το γεγονός ότι η προσχώρηση του συνόλου των διανοομένων στη σοσιαλιστική εξουσία την οδήγησε ταχύτατα σε έναν κραναγλέο λαϊκισμό, ο οποίος απαιτούσε για τις πρωτοβουλίες του την υποστήριξη και την τριτεγγύηση των διανοομένων προτάσσοντας σκοπούς που κατ' ουσίαν ήσαν διακοσμητικοί.

Αυτό ακριβώς θα επισημάνει ο Sánchez Ferlosio σε ένα προφητικό άρθρο που προκάλεσε πολύ θόρυβο (εφημερίδα *El País*, 22.10.1994), όπου χαρακτηρίζει την κουλτούρα «επινόημα της κυβέρνησης», καταγγέλλοντας παράλληλα τη χλιδή και τη σπατάλη της σοσιαλιστικής πολιτιστικής πολιτικής (τόσο παραπλήσιας, σε πολλά σημεία, με την αντίστοιχη του Jack Lang στη Γαλλία). Ο Ferlosio διεκδικεί ειρωνικά το δικαίωμα των διανοομένων να «θλιβονται ενδόμυχα για τη διαπίστωση της δικής τους μηδαμνότητας», η οποία κατά τη γνώμη του αντικατοπτρίζεται «εμφανέστατα στην ανεπιφύλακτη εκχώρηση

της υπογραφής τους, η οποία χαρακτηρίζει τις σημερινές συνήθειες της πολιτισμικής συναλλαγής». Ο Sánchez Ferlosio ισχυρίζεται επίσης ότι «κανένας δεν παίρνει στα σοβαρά τους διανοομένους που είναι αποδέκτες αυτών των επικλήσεων. Απόδειξη του ισχυρισμού είναι το γεγονός ότι προσφεύγουν σ' αυτούς τους διανοομένους —που έχουν εισπράξει μιαν αμοιβή— μονάχα για να διακινήσουν εμφανώς τα ονόματά τους, και όχι για να τους ζητήσουν κάποια ανώνυμη, δωρεάν παροχή υπηρεσίας. Δεν επιζητούν την πιθανή χρησιμότητά τους (οποιαδήποτε και αν είναι η αξία της — ενδέχεται μάλιστα αυτή ακριβώς να τους ενοχλεί), αλλά χρειάζονται τη διακοσμητική μηδαμνότητα της διασημότητάς τους και της υπογραφής τους. Θα μπορούσε μάλιστα κανείς να αναρωτηθεί μήπως υπάρχει ένα είδος ασυνείδητου ενστίκτου, το οποίο προτρέπει να υποβιάσουμε τους διανοομένους σε απλούς μέθυσους ημεπίσμων δεξιώσεων, σε τιμητικούς μέθυσους στους οποίους τα ποτά προσφέρονται δωρεάν, έτσι ώστε ο κενός ήχος του ονόματός τους να προσδώσει κάποια λάμψη στα δρώμενα».

Τελικά, η ασυμβατότητα του ισπανού διανοομένου με τις επιχειρήσεις του κράτους —η οποία κατά τον Benet είναι η αιτία άμπολλων διαστροφών της ισπανικής κουλτούρας, και ιδιαίτερα της πεισματικής παραδοσιακότητας της— έχει γίνει αντιληπτή. Από την άλλη μεριά όμως το κράτος μεταβλήθηκε σε διευθυντή επιχείρησης της κουλτούρας και ο διανοούμενος σε υπάλληλό του. Το γεγονός ότι ο ηγέτης των ισπανών συντηρητικών, την παραμονή των εκλογών —που κατά πάσα πιθανότητα θα τον οδηγήσουν στην εξουσία²—, ανακώνωσε ότι μετά το πρόβλημα της ανεργίας η δεύτερη προτεραιότητα της κυβέρνησής του θα είναι η κουλτούρα, μας επιτρέπει να σκεφτούμε ότι η δομή της σχέσης που θα αναπτύξει ο διανοούμενος με τις εξουσίες του κράτους δεν πρόκειται να αλλάξει· πόσο μάλλον που η Δεξιά, πάντοτε ελλειμματική όσον αφορά τη δημοκρατική της αξιοπιστία, θα ζητήσει από τους εκπροσώπους της κουλτούρας να γίνουν οι εγγυητές της.

Η κατάσταση εξάλλου, όσον αφορά ορισμένες πλευρές της, προσομοιάζει όλο και περισσότερο με την αντίστοιχη στις δυτικές δημοκρατίες, όπου οι διανοοούμενοι καλούνται συνεχώς να επικυρώσουν τις πράξεις της εξουσίας. Η δυσκολία έγκειται στο γεγονός ότι πρέπει να αντισταθούν στο τραγούδι των σειρήνων, υπερασπιζόμενοι μια θέση

που κινδυνεύει πάντοτε να κατηγορηθεί ως περιττή λόγω της απουσίας οποιασδήποτε ενθαρρυντικής εναλλακτικής πρότασης. Τελικά, ο ισπανός διανοούμενος οφείλει να αντισταθεί μέσα σε ένα κλίμα απόγνωσης, που αποδεικνύεται ιδιαίτερα φορτισμένο και προβληματικό, εφόσον το συναίσθημα της απογοήτευσης από τις προσδοκίες που είχαν αναπτυχθεί πρόσφατα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο, στην περίπτωση του, με μια συγκεκριμένη συνυπατιότητα όσον αφορά τις αιτίες που προκάλεσαν αυτή την απογοήτευση. Εξ ου ο διπλός πειρασμός: αφ' ενός του κυνισμού, αφ' ετέρου της στείρας άμυνας εντός των τειχών της μνησικακίας απέναντι σε ένα κράτος, η οποία στο παρελθόν, όπως το επισήμανε ο Benet, μεταμορφώθηκε τόσο εύκολα «μέσω της περιφρόνησης, σε αισθητική στάση».

Μετάφραση από τα γαλλικά

Βαγγέλης Μπιτσώρης

Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών

Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης

* Ο Ignacio Echevarria είναι κριτικός λογοτεχνίας στη Βαρκελώνη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Επιθεώρηση *Liber*, τ. 25, Δεκέμβριος 1995.

2. Όπως και έγινε.

LIBER
ΣΥΓΧΡΟΝΑ 350 ΘΕΜΑΤΑ

LIBER
ΣΥΓΧΡΟΝΑ 351 ΘΕΜΑΤΑ